

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

АЛУШТИНСЬКІ ШКОЛИ МОЛОДИХ ФІЛОСОФІВ (1987–1993)

Круглий стіл

АЛУШТИНСЬКІ ШКОЛИ ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ НА МЕЖІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ

Наталія Вяткіна, Тетяна Гардашук, Костянтин Малеев, Михайло Марчук, Галина Орендарчук, Сергій Пролєєв, Марина Столяр

Марина Столяр: *Шановні колеги, дуже дякую всім, хто знайшов час поспілкуватися в межах круглого столу, присвяченого Алуштинським школам молодих філософів¹ (далі – Школи). Особлива подяка тим, хто зміг зберегти старі конспекти лекцій попри всі виклики нашого буття, починаючи з буремних 90-х і закінчуючи сучасною війною. До участі ми запрошували багатьох колег, проте зголосилися лише одиниці. І це зрозуміло, бо наймолодшим «школярам» сьогодні вже під 60. Хтось згадує Школи з теплотою, має прекрасні враження, проте практично нічого не може відновити зі змісту виступів. У частини колишніх «школярів» просто немає часу через безліч про-*

© Н. Вяткіна, Т. Гардашук, К. Малеев, М. Марчук, Г. Орендарчук, С. Пролєєв, М. Столяр, 2023.

¹ Зазначених Шкіл було шість (1986, 1987, 1988, 1989, 1991 і 1993 рр.). Дві останні припали вже на часи незалежності. Школи відбувалися в пансіонаті «Юність» (Алушга), кожна тривала 12 днів навесні або восени, кількість учасників варіювала від 40 (1993) до 140 (1989). Здебільшого лектори Шкіл мали неофіційний статус лідерів як української, так і загальносоюзної гуманітаристики (передовсім філософи і соціологи), були відомі оригінальністю, критичністю мислення, ідеологічною незаангажованістю. Тільки першу школу (1986) слід вважати стандартним радянським заходом і нашої розмови вона не стосується. Усі наступні Школи, після зміни оргкомітету (у 1987 році основний організаційний тягар узяв на себе Сергій Пролєєв, йому допомагали Людмила Ситніченко і Людмила Никанорова), були яскравими подіями в інтелектуальному житті, осередком опозиції офіційній ідеології, простором зближення української і західної філософії.

Школа 1993 року стала останньою. Щоправда, своєрідне відлуння Шкіл мало місце навесні 1995 року, коли Наталія Вяткіна, що керувала програмою «Трансформація гуманітарної освіти в Україні» міжнародного фонду «Відродження», учасниця Алуштинських шкіл, зібрала в пансіонаті «Юність» захід уже іншого типу, ніж колишні Школи (розлогу загальну інформацію про Школи див. вище, у статті С. Пролєєва, сс. 63-86). – *Прим. ред.*

блем, які є реальністю для сучасного викладача університету, а тим більше – для керівника того чи іншого навчального підрозділу (декана, завідувача кафедри тощо). А дехто з учасників Шкіл, на жаль, уже пішов від нас...

Тож дозвольте познайомити читача з присутніми на нашому заході. Спершу назву колег з Інституту філософії: завідувачі відділів Сергій Пролєєв (один з організаторів Алуштинських шкіл) і Тетяна Гардашук, старша наукова співробітниця Наталія Вяткіна, науковий співробітник Костянтин Малєєв, також відомий як політолог, політтехнолог і видавець. Інші академічні осередки України представляють Михайло Марчук, професор, колишній завідувач кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Галина Орендарчук, доцентка Державного університету телекомунікацій (Київ), і, нарешті, модератор цієї розмови Марина Столяр, завідувачка кафедри філософії та культурології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Тараса Шевченка.

Якщо це доречно, то хотілось би почати нашу розмову з найбільш безпосереднього сприйняття Алуштинських шкіл як подій українського філософського життя на зламі двох епох – доби посттоталітарного радянського суспільства і періоду формування України як незалежної держави. Мова йде передовсім про ваші/наші почуття.

Тетяна Гардашук: Сьогодні від Алуштинських шкіл нас відділяє понад тридцять років... Проте навіть крізь оптику такої далечини (а може, саме завдяки їй) я готова сказати, що дні проведення Алуштинських шкіл були для мене особисто часом безумовного інтелектуального щастя. Так, саме щастя... Я насолоджувалася можливостями вільного критичного мислення, інтенсивної розумової діяльності та спілкування з надзвичайно філософськи обдарованими людьми, з непересічними, харизматичними особистостями. Також це був час дійсно неочікуваних соціально-політичних рефлексій. У нас ніби відкривались очі на те, чого ми раніше не помічали. А якою була атмосфера Шкіл! Радість, винахідливість, гумор, щира симпатія, громадянська небайдужість... З багатьма з учасників мене й досі пов'язує професійна і людська дружба. А це дорого варте...

Костянтин Малєєв: Цілком погоджуюся з пані Тетяною. Для мене Алуштинські школи також увібрали в себе все найкраще з того, про що я завжди мріяв. Мабуть, ще зі старших класів середньої школи... Вони стали вікном у майже невідомий, проте величезний і прекрасний світ. *І цей світ був дійсний, а не штучний, не ідеологічно-паперовий...* Тому я пам'ятаю відчуття безмежної радості, натхнення, звільнення, польоту... Щось на кшталт сприйняття платонівської людини, яка вибралася зі своєї темної печери. Хотілось усіх присутніх обійняти, зробити ще щасливішими (наприклад, одружити).

Марина Столяр: Пані Галино, я думаю, що найбільш контрастними, на тлі жахів 1983 року, Школи були саме для вас...

Галина Орендарчук: Це дійсно так. Нас із Наталією Філіпенко, випускниць філософського факультету Київського державного університету, тоді мало не виключили зі студентських лав (наразі пані Наталія працює старшою науковою співробітницею Інституту філософії НАН України). Ба більше: про нас запустили просто дикі плітки й намагалися скомпрометувати в моральному плані. А все через те, що ми захищали Євгена Літошенка, який на зустрічі студентів КДУ з американцями запитав, скільки, за їхньою інформацією, нараховується жертв культу особи Сталіна та скільки радянських воїнів полягло на Афганській війні.

Ми з Наталкою розуміли, що питання Євгена були продиктовані його, якщо хочете, патріотизмом у поєднанні з почуттям власної гідності... Так, можливо, дещо дивної гідності посттоталітарної людини, яка вважала, що ніхто не має права дивитися на нас зверху: мовляв, що з них візьмеш, усі їхні питання затвердені заздалегідь на парткомі... І *Літошенко продемонстрував американцям те, чого не існувало і не могло існувати в СРСР: свободу і демократію*. Я не схильна, як дехто, модернізувати запитання однокурсника в дусі сучасного бачення української історії. Це був учинок радянського патріота, ознайомленого з певною інформацією із західних джерел, проте це не була позиція дисидента. Натомість Євгену ніхто не подякував за таку розумну й хитру пропаганду «переваг радянської демократії» – ідеологічна система виявила саме ту свою якість, яка призвела до її загибелі: затхлість, догматизм, формалізм і елементарну тупість.

Марина Столяр: *Отже, Літошенка виключили з партії та з університету на п'ятому році навчання. І ви з Наталкою також опинилися на межі вигнання...*

Галина Орендарчук: Так, керівництво факультету було налаштоване нас відрахувати попри те, що ми добре вчилися. Той факт, що Наталка Філіпенко йшла на червоний диплом, отримав тоді «класичну» оцінку: «Нам не потрібні знання, нам потрібна віра!». Це була теза суто релігійної семантики. І вона прекрасно вкладається в контекст твоєї, Марино, книги про *релігію радянської цивілізації* [Столяр 2010].

На наш захист тоді стали викладачки філософського факультету: професорка Ганна Іванівна Горак (наша кураторка), доцентки Тамара Іванівна Ящук і Інна Анатоліївна Бондарчук, завідувачка кафедри естетики Лариса Тимофіївна Левчук. Вони також певною мірою ризикували місцем роботи, посадою... За їхньою порадою Наталку на деякий час заховали від переслідувань у психіатричній клініці, де працювали чиїсь добрі знайомі. А мені (випускниці з суворою доганою!) допомогла влаштуватися на роботу Кикець Галина Юріївна – перший доктор філософських наук у Західній Україні. Вона мала в Тернополі неабиякий авторитет. Стати викладачем філософії з мою характеристикою годі було і мріяти – хіба що йти в дитячий садочок прибиральницею.

Прошу звернути увагу на *гендерний* аспект нашого з Наталкою порятунку і відповідну характеристику морального обличчя української філософської спільноти 80-х років...

Марина Столяр: *Тобто після цього ідеологічного пекла Алуштинські школи були для вас своєрідною компенсацією?*

Галина Орендарчук: Навіть чимось більшим, ніж компенсацією. Це був для нас просто рай врятованих і воскреслих. Зрозуміло, що Школи також мали для мене психотерапевтичне значення – я знову *перестала боятися*. Алуштинські школи допомогли мені повернути впевненість у тому, що тоді, у 1983 році, ми з Наталкою вчинили правильно, бо обстоювали право вільно мислити і ставити ті питання, які нас дійсно хвилювали. Адже справжня філософія – це і є вільне, у тому числі критичне, мислення.

Марина Столяр: *Сергію Вікторовичу, якою мірою ваше відчуття античності як простору власного інтелектуального, культурного життя вплинуло на формування Алуштинських шкіл у дусі давньогрецьких (у тому числі й перипатетичних) практик?*

Сергій Пролєєв: Свідомо я такої мети не ставив. Мною керувала не певна особиста прихильність, а розуміння природної форми існування філософського дискурсу як такого – цілком вільного, нічим не заангажованого, невимушеного, дійсно діалогічного

спілкування. Усі інші формати існування філософії радше шкодять мисленню, перетворюють академічні заходи (конференції, захисти дисертацій) на вихолощені процедури, призводять до виродження філософської думки. Алуштинські школи були задумані як яскрава альтернатива несвободі, монологізму, псевдомисленню на основі готових візирів відповідей на всі запитання в межах ідеологічному категоризму. Ця справа інтелектуальної (та й духовної) емансипації потребувала й відповідного місця – якнайдалі від пильнуючого цензурного ока, вільний і надихаючий простір, можливість спілкування та поведінки без регламентацій. Алушта – субтропіки, море, пляжі – чудово відповідала цим вимогам, цілком у дусі філософських вправ давньогрецької традиції. Символічно, що й саме місто було засноване ще античними греками. І з погодою нам пощастило: подекуди були по-літньому теплі дні. Дощів, здається, не було взагалі. Сприятливе місце та умови мають вагоме значення для настрою, психологічної атмосфери, змісту мислення, творчого натхнення.

Марина Столяр: *Але ж опція свободи не могла би реалізуватися без певного підбору лекторів, здатних демонструвати опозицію панівній ідеології змістовно, по-філософськи, демонструючи без перебільшення вражаючі результати вільного мислення?*

Сергій Пролєєв: Звичайно. Філософська свобода передбачає інтелектуальну змістовність. Вона існує лише як простір, в якому рухається потужна думка. Нами запрошувалися найавторитетніші філософи країни, а також відомі публіцисти (бо це ж був час перебудови, коли саме гуманітарна публіцистика висловлювала найбільш сміливі й гостро актуальні думки). Ми домовлялися з фахівцями, які були відомі оригінальністю, глибиною своїх поглядів, представляли важливі центри філософської думки (журнал «Вопросы философии», Інститути філософії Москви, Тбілісі тощо). На жаль, не всі змогли приїхати. Наприклад, уже була домовленість з Піамою Гайденом і Юрієм Давидовим щодо їхньої присутності на Алуштинських школах, але щось у них не склалося. Справжнім подарунком була участь у школі 1987 року Мераба Мамардашвілі й Ніко Чавчавадзе. Відповідні перемовини щодо їх запрошення вела тоді ще молодша наукова співробітниця Інституту філософії Наталія Вяткіна. На щастя, її зусилля досягли своєї мети.

Наталія Вяткіна: Перепрощую, але там не було якихось особливих зусиль. Навпаки – усе вирішилось абсолютно природно, у контексті приємного, дружнього спілкування з грузинськими логіками і філософами.

Марина Столяр: *У будь-якому разі, пані Наталіє, хочу висловити вам щире подяку від себе особисто і від усіх учасників тієї школи, на якій були Мераб Костянтинівич і Ніко Зурабович. Маю сказати, що ці зустрічі справили на всіх величезне враження. Зокрема я завдяки цим видатним особистостям уперше зрозуміла або, скоріше, відчула, що це таке – трансцендентальне пізнання. До цього я тільки думала, що маю якусь про це поняття з курсу німецької класичної філософії...*

Розкажіть, будь ласка, як ви познайомилися з Мамардашвілі, як велися перемовини щодо його участі в Алуштинських школах.

Наталія Вяткіна: Справа в тому, що на конференції з логіки і методології науки, яка відбувалась у Литві (Паланга, 1982 рік) ще задовго до Алуштинських шкіл, я познайомила з грузинським логіком Давидом Гевзадзе (між іншим, у 1998 – 2004 роках він був міністром оборони Грузії). Точніше, це Мирослав Володимирович Попович мене з ним познайомив. Там, на конференції, було багато знайомих і друзів Поповича.

Марина Столяр: *То, можливо, образ саме цієї конференції в чудовому курортному містечку Литви відклався на рівні підсвідомого як найкраще місце для шкіл молодих філософів?*

Наталія Вяткіна: Можливо, нині сказати важко... Так ось. Ми з Мирославом Володимировичем порадили Тевзадзе захищати дисертацію в Києві, бо в Тбілісі тоді не було наукової ради з логіки, а в Москві треба було дуже довго чекати через величезну чергу. Він так і зробив. А треба сказати, що Давид був у дуже добрих стосунках із Мамардашвілі. Він і познайомив мене з Мерабом.

Марина Столяр: *У Києві?*

Наталія Вяткіна: Ні, я тоді практично кожного року їздила в Тбілісі відпочити. Ось під час однієї з поїздок Давид запросив мене відвідати Мамардашвілі. Тоді він дещо хвилювався, щоб я не виглядала в очах Мераба випадковою людиною, яка просто прагне престижного знайомства. Перед тим як ми піднялися на поверх, де жив Мамардашвілі, Давид поцікавився, про що я збираюся спілкуватися з Мерабом. І тільки коли він мене вислухав, то заспокоївся: «Ну добре, пішли».

Ми тоді дуже цікаво поговорили. Це був незабутній вечір. Потім Мераб вийшов нас проводити, і коли ми вже майже спустилися сходами, він перегнувся через перила і запитав: «А ви ще прийдете?»

Я маю статтю у «Філософській думці» – «Слово про Грузію», де розповідаю про зустрічі з грузинськими колегами [Вяткіна 2010]. Якщо це комусь буде цікаво, її можна почитати...

Ми спілкувалися з Мамардашвілі переважно телефоном, подекуди бували разом на наукових заходах. Одного разу мене попросили зателефонувати Мерабу (Мамардашвілі хотів, щоб до нього зверталися саме так – Мераб). Тоді треба було прийти в Інститут філософії (Тбілісі), проголосувати на раді. Просили заради кворуму. Він запитав мене: «А це порядна людина захищається?» Я сказала: «Так, порядна». Тоді Мераб одягнув легкий плащик, кепочку, узяв свою люльку і пішов разом зі мною на захист. А після захисту був банкет. Саме на цьому банкеті Попович виголосив своє відоме вітальне слово грузинською, чим привів усіх присутніх просто в захват. А Мамардашвілі чудово танцював рок-н-рол...

Марина Столяр: *З вами?*

Наталія Вяткіна: Так, зі мною. (Сміється)

Марина Столяр: *Отже, на той час, коли формувалися списки лекторів Шкіл, ви вже були добре знайомі з Мерабом Костянтинівичем?*

Наталія Вяткіна: Так. Саме тому до мене і звернулися з проханням його запросити. Він одразу ж погодився. І я припускаю, що це була ініціатива Мераба поїхати в Алушту вдвох із тодішнім директором Інституту філософії у Тбілісі Ніко Зурабовичем Чавчавадзе. Мераб Костянтинівич дуже поважав і навіть любив Ніко Зурабовича. Він вважав його мудрішою за себе людиною. Також він дуже тепло і з повагою ставився до Поповича і Кримського. Фактично в нас в Україні тільки з ними він спілкувався як із рівними. Хоча зовні він завжди був дуже уважний, делікатний і толерантний до всіх людей.

Марина Столяр: *Так, я пам'ятаю його слова на школі про презумпцію розуму в іншого філософа. Для мене ці слова стали філософським кредо на всі часи...*

Наталія Вяткіна: Проте не все так однозначно... На комуністичне глупство Мераб міг зреагувати дуже різко, навіть із такими собі, скажімо, *сильними інвективами*.

Марина Столяр: *Пане Сергію, ми поки що говорили переважно про святковий бік Шкіл як інтелектуального бенкету. Чи був присутній на Школах протилежний, радянсько-ідеологічний, консервативний сектор чи хоча б його фрагмент?*

Сергій Пролєєв: Звичайно, що був. І одна із заслуг Шкіл, на мою думку, полягала в перемозі над усілякими спробами затягти філософське товариство Шкіл у традиційну для радянщини колію ідеологічної нудоти та псевдо філософської беззмістовності. Якби це не вдалося, Школи не варто було би проводити. Спочатку й у назвах чи запитах на проведення Шкіл доводилося використовувати ідеологічну семантику. Наприклад, школа 1987 р., де був присутній Мамардашвілі, мала в титулі «комуністичне виховання молоді». Тож частина «школярів» (дуже незначна за чисельністю) висловила здивування й навіть невдоволення через відсутність відповідних тем у виступах лекторів. Почалися нарікання на «антирадянщину». Зокрема, шоком було почути від Чавчавадзе, що СРСР – це «величезна розладнана тварина», частини якої не координуються одна з одною й уся вона не тримається купи. Ще більше враження справляли критичні закиди Мамардашвілі щодо марксизму. Серця ортодоксів цього не витримували. Тож пішли «сигнали» кудись «нагору». Там «зреагували» і відрядили на школу заступника директора Інституту філософії Анатолія Гордієнка – виправляти ситуацію. Проте ефект його виступу під завісу школи був протилежним. На тлі майже двотижневого змістовного дискурсу під південним сонцем його порожні ідеологічні ламентатії виглядали безглуздим непорозумінням, здатним викликати лише сміх і огиду. Якщо хтось ще потребував аргументу проти радянської ідеології, переконливіший годі було знайти. Жоден опозиціонер не впорався б краще.

Марина Столяр: *Так, я добре пам'ятаю цей виступ. Він був відверто слабким і просто жахливо недоречним. Гірше «захистити» марксистсько-ленінську філософію/ідеологію було просто неможливо. Та справа навіть не в тому. Можна було б тільки порадіти, що прокомуністична частина «школярів» отримала такого «апологага». Проте чомусь стало дуже гидко. Оскільки я не працювала в Інституті філософії, де пан Гордієнко як зав. відділу та член ради мав певну статусну вагу, то мала можливість вийти із зали. Просто не могла витерпіти все, що він говорив. Та ще й на тлі попередніх виступів Поповича, Чавчавадзе, Мамардашвілі, Горського, Малахова... Аудиторія ж школярів перебувала в стані холодного байдужого мовчання. Як народ у «Годунові»...*

Галина Орендарчук: Пане Сергію й пані Марино, маю сказати, що на школі, присвяченій темі комуністичного виховання, деякі виступи були навіть гірші за той, про який ви кажете. Такий собі Мокляк настільки набрид своєю проповіддю комунізму, що «вдячні» слухачі присвятили йому такий віршик:

Коли доля твоя нелегка,
Й не вистачає сил для оптимізму,
Щоби побачити нам світло комунізму
Мій дорогий, послухай Мокляка,
І мозки він твої прочистить, ніби клізма².

Марина Столяр: *Ти не знаєш, хто автор?*

² Переклад з рос. М. Столяр. – Прим. ред.

Галина Орендарчук: Звісно, що знаю. Це Сергій Грабовський, відомий публіцист, політолог, старший науковий співробітник відділу філософських проблем етносу та нації Інституту філософії імені Григорія Сковороди. Між іншим, саме він був одним із перших, хто актуалізував тему Алуштинських шкіл [Грабовський 2015].

Марина Столяр: *Шановні колеги, це все дуже цікаво. Проте хотілось би, щоб ви поговорили не тільки про свої ностальгічні почуття, але й про інтелектуальний зміст Шкіл; про те, що Алуштинські школи безпосередньо дали для розвитку української філософії... Прошу не забувати, що зміст виступів на круглому столі друкується в спеціалізованому історико-філософському журналі.*

Сергій Пролєєв: Як на мене, ми вже про це говоримо певною мірою. Українська філософія не могла б розвиватися, якби вона рішуче не порвала з традицією існування в ролі служниці радянської ідеології.

Галина Орендарчук: Ось у моєму конспекті за 1989 р. записано: виступ Сергія Пролєєва; цитата: «Філософія є культивуванням мудрості. Тільки-но філософія починає говорити мовою влади, вона перестає бути філософією». Як на мене, ці слова дуже добре виражають антирадянський зокрема й антиідеологічний в цілому характер Алуштинських шкіл.

Тетяна Гардашук: Проте значення Шкіл, як мені здається, ми не можемо звести лише до заперечення попередньої традиції. Школи відкрили нам цілий спектр керунків у світі сучасного світового філософського дискурсу.

Костянтин Малєєв: Безперечно. І для мене справжньою академією сучасної філософії було спілкування з Мирославом Володимировичем Поповичем. Його стиль мислення кардинально відрізнявся від усіх відомих нам на той час парадигм.

З чим здебільшого ми мали справу? Із трьома варіантами методологічних практик: 1) із застосуванням готової методології на певному матеріалі дослідження; 2) з теоретичним обґрунтуванням нової (відносно нової) методології та використанням відповідних концептів для пояснення конкретного матеріалу; 3) з аналізом різних точок зору, методологічних парадигм та зі спробами розв'язати питання відповідних розбіжностей в бік «зняття» розбіжного в єдиному, загальному. Відповідно представників усіх цих дискурсів можна розписати за тими чи іншими філософськими школами чи напрямками. Що ж до особливостей філософського мислення Мирослава Володимировича, то він і сам не зміг би себе віднести до певної філософської течії.

Його метод полягав не в тому, щоби проставити крапки, дати дефініцію, відповісти на питання та «закрити» певну дискусію. Навпаки! Він послідовно знімав усі обмеження, які накладають на мислення зовнішні правила, концепції, визначення та ідеї. При цьому він їх не ігнорував і не відкидав, а використовував тією мірою, якою вони сприяють розширенню наших уявлень про світ. *Саме розширенню, а не обмеженню!* При цьому методологія відступала на другий план, а на першому перебував сам предмет у всьому його багатстві, з усією його неоднозначністю і багатовимірністю. Непереможна різнобарвність буття – філософського, культурного, соціально-політичного – ось що було змістом книг Поповича. І саме цей його підхід відкрив мені особисто світ сучасного філософського дискурсу.

Марина Столяр: *Як приємно почути одностумця! І як прекрасно, що філософія нашого вчителя сьогодні стала набагато ближчою нам, ніж це було за студентських років. Адже багато хто з українських філософів, віддаючи належне ерудиції Мирослава Володимировича як філософа, логіка, культуролога, поліглота, недооцінював і*

продовжує недооцінювати його саме як оригінального філософа, мислителя європейського рівня. Ми тоді занадто були під впливом гегельянства в різних його варіантах. Сподіваюсь, що після виходу цього числа *Sententiae* дехто захоче перечитати книги Мирослава Володимировича і знайде в них багато цікавого й неочікуваного для себе.

Мені здається, що метод Поповича є дуже цінним також в історико-філософських дослідженнях. Завдяки цьому методу ми можемо передбачити існування забутих «проміжних ланок», реконструювати відсутні в нас матеріали, виходячи з метафори спектру, коли ми виділяємо не тільки принципово різні позиції філософів, але й розрізняємо близькі за змістом вчення, які, утім, мають певну специфіку та оригінальність.

Галина Орендарчук: Загалом я пам'ятаю (і це бачу у своєму конспекті), що про плюралізм методологій, культур, цінностей багато говорив також Вадим Межуєв. Проте для нього плюралістична методологія визначала зміст матеріалу, а для Поповича методологія посідала другорядне місце стосовно матеріалу. Також саме Межуєв окреслив на Школах важливість вивчення національних культур, розвитку національної філософії. Звичайно, ішлося про принципово новий цивілізаційний контекст відповідного розвитку. Тоді поміж «школярів» ходив такий віршик:

Хто поверне нам владу буржуїв?
Ну, звичайно, що Межуєв!
Допоможе йому хто?
Вірний друг його – Ципко³.

Марина Столяр: *Та якщо говорити про розвиток української філософії, про історико-філософські рефлексії щодо національної культури й філософської думки, то треба обов'язково згадати таких видатних лекторів Алуштинських шкіл, як Сергій Борисович Кримський і Вілен Сергійович Горський. Саме в їхній філософській творчості тоді відбувався національний поворот, який також збігався з духовним поворотом, із відкриттям глибинних сакральних цінностей українського народу. Кримський реконструює культурні шари, сенси, символи Києва як української столиці, вивчає символіку ікон і фресок. А Горський наполегливо працює над створенням підручника з української філософії. Саме завдяки бесідам з Віленом Сергійовичем багато хто зі «школярів», починаючи глибше вивчати вітчизняну філософську традицію, уникнув тієї «дитячої» хвороби, яка асоціюється з висловом «батьківщина слонів».*

Професор Горський був взірцем інтелігентності, стриманості, гідності в поєднанні з європейською ерудованістю і привітністю (так само, як Попович, Кримський та інші лектори). Його національна гідність як філософа полягала в тому, щоб виявити змісти, дійсно притаманні вітчизняній інтелектуальній традиції. Саме тому Вілен Сергійович був принциповим супротивником того, щоб штучно притягати до поняття української філософії принципово інші культурні парадигми (наприклад, вважати скіфського мудреця Анахарсіса першим українським філософом) та інтелектуально легалізувати симулякри на кшталт Велесової книги. Він бажав нам самим просто піднятися до рівня тих надбань, які дійсно є в українській філософії, у національному менталітеті. Йому дуже імпонував стиль мудрості в душі смиренномудрія Київських анахоретів. Як людина радянської доби, що виховувалася у світоглядній парадигмі антропоцентризму (титанізму), могла настільки кардинально змінити свою оптику?!

³ Переклад з рос. М. Столяр. – Прим. ред.

Він із хитрою посмішкою згадував, як княгиня Ольга «переклюкала» візантійського імператора (спочатку запросила його стати хрецием батьком, а потім чемно відмовилася бути його дружиною на підставі релігійної заборони відповідних шлюбів). В останньому випадку відчувалося, що Горський натякає не тільки на цю подію (історичну чи міфологічну / легендарну). Через його слова ми відчували щире захоплення маленькою перемогою своєї давньої держави над велетенською імперією засобами державної мудрості, освіченості, жіночої гідності та дотепності.

Наталія Вяткіна: Якщо говорити про внесок Алуштинських шкіл у розвиток української філософської думки, то треба обов'язково підкреслити, що вони стали синтезом усього творчого, глибокого, цікавого, вільного, що було у філософському дискурсі СРСР на той час. Саме українській філософії дістався цей спадок, саме вона взялася його розвивати в багатьох предметних галузях – історії філософії, логіці і методології науки, філософській антропології, філософії культури, соціології... Не забуваймо, що Ірина Бекешкіна (тоді ще старша наукова співробітниця Інституту філософії АН УРСР, а пізніше – відома українська соціологиня, голова Фонду «Демократичні ініціативи», одна з найбільш впливових жінок України за версією журналу «Фокус»), була постійною активною учасницею (і як слухачка, і як викладачка) Шкіл.

Марина Столяр: *Хочу додати це той важливий, з моєї точки зору, момент, що Алуштинські школи розширили наше уявлення про види і жанри філософування. Зокрема, це було прямим розвитком ідей Мамардашвілі про різні типи раціональності. І те, що на початку ХХІ ст. українські філософи стали успішно пробувати себе за межами академічних статей і монографій, це теж, певною мірою, заслуга Алуштинських шкіл.*

Пані Наталіє, дозвольте ще одне запитання. Ви організували форум українських університетських викладачів, що були авторами підручників і навчально-методичних посібників у межах програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні» Міжнародного фонду «Відродження». І цей форум також проводився в Алушті, у тому ж пансіонаті «Юність», але в 1995 році. Чим цей захід відрізнявся від Шкіл, а в чому ви, можливо, дотримувалися їхніх традицій?

Наталія Вяткіна: Звичайно, прекрасні згадки про Алуштинські школи багато в чому визначили місце проведення форуму. Також серед запрошених були лектори Шкіл. Пам'ятаю, що на цьому заході були Мирослав Попович, Ірина Бекешкіна, Вадим Скуратівський, Ерік Соловйов. Можливо, там був також Ніко Тевзадзе... Не пам'ятаю точно. Для мене особисто це був дуже важкий рік. Внутрішньо я була просто в жахливому стані після смерті мого чоловіка, Юрія Прилюка...

Марина Столяр: *...це була величезна втрата для всієї української філософської спільноти. Особливо для Інституту філософії. Адже найбільш яскраві здобутки українських філософів знаходили своє адекватне і, що надважливо, вчасне відображення на сторінках Філософської і соціологічної думки, головним редактором якої був Юрій Дмитрович.*

Наталія Вяткіна: Так... через ці сумні обставини мені важко відновити в пам'яті все, що там відбувалося. Але пам'ятаю, що програма реалізувалася організовано, чітко... Головне – нам вдалося зберегти творчий, вільний дух Алуштинських шкіл. А фінансування вже було не комсомольське, не радянське. Гроші на форум виділив фонд «Відродження» в межах згаданої вами Програми розвитку гуманітарної освіти в Україні. Тобто це вже був захід незалежної української філософської думки в повному сенсі цього слова.

Марина Столяр: *Пані Наталіє, підсумовуючи роботу всіх Алуштинських шкіл, що б ви сказали про їхнє значення для розвитку української філософії сьогодні?*

Наталія Вяткіна: Я вважаю, що Алуштинські школи виконали дуже важливе завдання підготовки змістового переходу до сучасної філософії; формування сміливої, щирої, творчої думки. Оригінальність перестала бути небезпечною. Прийшло усвідомлення необхідності говорити й писати те, що думаєш. Відбулося звернення до світової філософії не тільки на рівні статей чи книжок, але живого міжнародного спілкування тощо. Ці Школи заклали нові, неформальні критерії дійсного філософування, філософії як особистісного виміру буття.

Інколи мені каже хтось із наших «молодих» філософів: «А що ж такого особливого написав/сказав Мамардашвілі, Кримський, інші шістдесятники?!» Я думаю, що людям, які не знали цих філософів особисто, важко це пояснити. Адже думки шістдесятників, зафіксовані в текстах, були тільки верхівкою айсберга: багатого, цілісного буття цих видатних мислителів – унікальних, сильних, духовно прекрасних. І ми тоді, на Школах, отримали унікальну можливість доторкнутися до відповідної енергетики, зарядитися на багато років уперед. Те, що сьогодні ми зібралися в межах цього круглого столу, засвідчує, що відповідна енергетика живе й живить усіх учасників того справжнього свята інтелекту, радісного, життєстверджувального філософського дискурсу, яким були Алуштинські школи.

Костянтин Малєєв: Для мене Алуштинські школи назавжди залишилися взірцем, на який має рівнятися справжній університет, дійсно філософська освіта.

Марина Столяр: *Між іншим, є надруковані спогади Сергія Грабовського про Алуштинські школи, їх варто залучити до нашого обговорення [Грабовський 2015]. Там ідеться про особистий внесок Мирослава Володимировича Поповича як натхненника цих Шкіл. І я наголошу тут, як Сергій Грабовський оцінює значення Шкіл: «...через республіканські школи молодих філософів... пройшло кількасот аспірантів, асистентів та молодших наукових співробітників. Ці школи мали колосальне значення у звільненні молодих філософів від офіційної догматики, у формуванні європейської культури філософування й у пошуках шляхів розвитку власне української філософської культури. Та й не лише української – на них приїздили деякі молоді філософи і з-за меж УРСР» [ibid.].*

Сергій Пролєєв: Щодо мене, то не можу повною мірою розділити відповідний оптимізм. Для мене головною метою Шкіл було дати можливість поколінню 80-х рр. ХХ ст. реалізуватися як самостійному, самобутньому інтелектуальному поколінню на кшталт наших вчителів – шістдесятників. Цього, усе ж, навіть враховуючи всі наведені вище позитивні надбання, не вдалося досягнути. Так, ми маємо окремі успіхи, навіть подекуди видатні результати деяких учасників Шкіл у різних сферах інтелектуального, освітнього, політичного, економічного життя України. Проте не маємо виразного евристичного результату в масштабі саме *філософського покоління*, окремої цілісної генерації інтелектуалів. Шістдесятники залишилися єдиним прикладом такої генерації не лише за радянської доби, а й, на жаль, дотепер.

Можна назвати багато причин, чому так сталося...

Зокрема, сила інтелектуального тяжіння шістдесятників як таких собі «масивних планет» не дала відбутися іншим, молодшим. І сформуватися як окрема спільнота інтелектуалів із власним дослідницьким «порядком денним», теоретичними настановами, методологією тощо. Звісно, не треба скидати з рахунків і вкрай несприятливу ситуацію 90-х років, коли сама ідея освіти була дискредитована. Освіта втратила свою

цінність, узагалі зник простір освіти як такої, а новий не утворився. А що вже говорити про спаллювання наукової діяльності, безсоромну вакханалію симуляцій в справі написання та захисту дисертацій, загальну девальвацію рівня компетентності кандидата і доктора наук, які прийшли вже на початку ХХІ ст.? І ще одна важлива обставина: у поколінні вісімдесятих і початку дев'яностих було чимало обдарованих особистостей, але вони нічим не керували в науці. Це вагомий чинник. Якщо Павло Копнін свого часу дав великі керівні повноваження зовсім молодим, талановитим філософам, що й дозволило «відбутися» поколінню шістдесятників, то в час молодості мого покоління, та й потім, такої благодатної зміни не відбулося. Фатальне старіння української науки (філософія – то лише невеличкий фрагмент) стало на сьогодні однією з ключових її проблем.

Михайло Марчук: Погоджуюсь з Вами, пане Сергію...Проте хочу додати ще дуже важливий, на мою думку, аспект безробіття або часткової зайнятості серед філософів на ґрунті кардинального скорочення філософських курсів у ЗВО. На власному прикладі я бачу, як усі мої зусилля як представника покоління 80-х зійшли практично нанівець.

Звичайно, у свій час я захистив докторську, став професором, завідувачем кафедри філософії, заступником декана факультету з наукової роботи тощо. Як головний редактор *Наукового вісника* Чернівецького університету я з 2005 р. підготував і видав 75 випусків, був організатором 9 міжнародних наукових конференцій, науковим консультантом 2 докторських і 18 кандидатських дисертацій, автором понад 140 наукових праць... Сьогодні від факультету практично нічого не залишилося. Кафедра філософії, що налічувала двадцять викладачів, тепер має лише шість. При цьому це вже об'єднана кафедра, що утворилась із трьох, колись великих кафедр філософії, релігієзнавства і теології, а також соціології...

А сучасна бюрократія в межах освіти?! Це ж просто якийсь жах! Хтось порахував, який час викладач витрачає на підготовку купи різних документів, а який йому залишається на роботу зі студентами? Ці стоси паперів закривають від нас реальну, живу, молоду особистість!

Марина Столяр: *Хочу додати: коли я пишу листа своїм колегам з Польщі чи Литви в останній робочий день (п'ятниця), я стовідсотково знаю, що раніше понеділка ніхто мені не буде відповідати. Бо вихідні. І в другій половині дня марно очікувати активного листування. А нам, якщо ми завідуємо, наприклад, кафедрою, можуть написати пізно ввечері, що маємо терміново подати певний документ. І ми будемо змушені передавати цей наказ вже як прохання до своїх підлеглих. Я вже не кажу про те, що виконати всі вимоги міністерства та інших агенцій, що контролюють освіту, просто неможливо. Навіть якщо працювати по 16 годин на добу.*

Не можу не посівчувати вам, пане Михайле, бо також як завідувачка кафедри потерпаю від усіх проблем, пов'язаних зі скороченням обсягу викладання філософських дисциплін у ЗВО. Проте якщо говорити про скорочення кадрів на філософських спеціальностях, то, як на мене, збільшення кількості філософських факультетів в Україні не могло закінчитися інакше.

З одного боку, ми були поколінням, представники якого мали всі підстави бути успішними як дослідники й викладачі в царині філософії. З іншого, ми не могли реалізуватися в столиці з її тодішньою обов'язковою пропискою, з її пізнішими вже жахливими цінами на житло, щільно зайнятими робочими місцями та номінальним конкурсним відбором, узяти участь в якому «зовнішня» людина, звісно, могла (якщо

знала, де шукати потрібну інформацію), проте без жодних шансів на успіх. Як наслідок, у багатьох нестоличних університетах відбувся сплеск активності в галузі філософської освіти. Але не завжди рівень цієї освіти відповідав/відповідає сучасним вимогам якості. Якщо навіть у Київському університеті імені Шевченка нарікають на відсутність фахівців з окремих галузей сучасної філософії, то що вже казати про провінційні ЗВО, де значна кількість викладачів філософії не має базової філософської освіти.

Михайло Марчук: Так, є така проблема. Крім того, ми, викладачі філософії, живемо в системі феодальних по суті університетських стосунків, де є «свої» і «чужі». У межах буржуазного суспільства така відмінність якщо повністю не відходить у минуле, то не має визначального впливу. Важливо те, що і як ти вмієш робити, писати, говорити.

Також я думаю, що нормальний розвиток філософії можливий за умови, що є розуміння важливості гуманітарної культури для розвитку суспільства і прозорий механізм відбору *найкращих* фахівців. Цей механізм у нас не працює і ніколи не працював за певними винятками (таким винятком, зокрема, певний час був наш київський Інститут філософії). Відповідний механізм має поєднуватися з налагодженою системою безкоштовного (або за рахунок університету) підвищення кваліфікації філософів як у столиці, так і за кордоном.

Звичайно, про таке в часи війни годі і мріяти. Проте будемо сподіватися, що наш рух до Європи буде успішним. І наше покоління (хоча б деякі його представники) ще встигне скористатися його результатами.

Марина Столяр: *На цій оптимістичній ноті хотілося б і завершити наш круглий стіл. Проте, сподіваюся, що дослідження ролі Алуштинських шкіл у розвитку української філософії тільки розпочато.*

Дуже дякую всім, що знайшли час поспілкуватися на цю важливу для української філософської спільноти тему.

*Перший ряд: ліворуч Наталія Філіпенко, Марина Столяр, Ніко Чавчавадзе, Валерій
Пилипенко, Ірина Бекешкіна, Вілен Горський
Другий ряд: ліворуч Віктор Малахов, Леонід Солонько, Мераб Мамардашвілі*

Сергій Пролєєв

Мирослав Попович, Наталія Філіпенко

Сергій Кримський, Микола Богун

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Вяткіна, Н. (2010). Слово про Грузію, або Подорожі дилетантів. *Філософська думка*, (4), 50-55. <https://journal.philosophy.ua/article/nid7315>
- Грабовський, С. (2015, 9 квітня). Школа Мирослава Поповича. *День*, (63). <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/kultura/shkola-myroslava-popovycha>
- Столяр, М. (2010). *Религия советской цивилизации*. Киев: Стилос.

Одержано 03.04.2023

REFERENCES

- Grabovskiy, S. (2015, April 9). School of Myroslav Popovych. *Day*, (63). <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/kultura/shkola-myroslava-popovycha>
- Stolyar, M. (2010). *Religion of Soviet civilization*. Kyiv: Stylos.
- Vyatkina, N. (2010). A word about Georgia, or Travels of dilettantes. *Filosofska dumka*, (4), 50-55. <https://journal.philosophy.ua/article/nid7315>

Received 03.04.2023

Nataliya Vyatkina, Tetyana Hardashuk, Kostyantyn Maleev, Mykhailo Marchuk, Halyna Orendarchuk, Serhii Proleiev, Maryna Stoliar

The Alushta schools as a phenomenon of Ukrainian philosophical thought at the turn of the 20th-21st centuries

Materials of the discussion about informal philosophical schools held in Alushta (1987–1989, 1991, 1993). The context of the Ukrainian SSR in the 1980s and the impact of Schools on Ukrainian philosophy during the period of independence are analyzed.

Наталія Вяткіна, Тетяна Гардашук, Костянтин Малєєв, Михайло Марчук, Галина Орендарчук, Сергій Пролєєв, Марина Столяр

Алуштинські школи як феномен української філософської думки на межі ХХ–ХХІ століть

Матеріали Круглого столу, присвяченого обговоренню неформальних філософських шкіл, що відбувалися в Алушті (1987–1989, 1991, 1993). Аналізується контекст УРСР 80-х років і вплив Шкіл на українську філософію періоду незалежності.

Natalia Viatkina, PhD, Senior Researcher at H. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine.

Наталія Вяткіна, к. філос. н., старший науковий співробітник Інституту філософії НАН України ім. Г. Сковороди.

e-mail: natalia.viatkina@ukr.net

Tetiana Gardashuk, Doctor of Sciences in Philosophy, head of the Department of Logic and Methodology of Science at H. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine.

Тетяна Гардашук, д. філос. н., завідувач відділу логіки та методології науки Інституту філософії НАН України ім. Г. Сковороди.

e-mail: gardashuk@gmail.com

Kostiantyn Maleiev, Junior researcher at H. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine.

Костянтин Малєєв, молодший науковий співробітник відділу філософської антропології Інституту філософії імені Г. Сковороди НАН України.

e-mail: ks.maleev@gmail.com

Myhailo Marchuk, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor.

Михайло Марчук, д. філос. н., професор.

e-mail: Markant@ukr.net

Sergii Proleiev, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy of Culture, Ethics and Aesthetics at H. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine.

Сергій Пролєєв, д. філос. н., професор, завідувач відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії імені Г. Сковороди НАН України.

e-mail: uffon@ukr.net

Halyna Orendarchuk, Ph. D. in Philosophy, Associative Professor of the Department of Public Administration of the State University of Telecommunications (Kyiv).

Галина Орендарчук, к. філос. н., доцент кафедри публічного управління та адміністрування Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ.

e-mail: Halyna.orendarchuk@gmail.com

Maryna Stoliar, Doctor of Sciences in Philosophy, Head of the Chair of Philosophy and Cultural Studies at National T.G. Shevchenko University "Chernihiv Collegium".

Марина Столяр, д. філос. н., завідувач кафедри філософії та культурології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

e-mail: stolar61@ukr.net
